



**В. В. Гоцуляк**

## **АГРАРНА ІСТОРІЯ В ІМЕНАХ НА СТОРІНКАХ “УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНИНА”**

Від початку виходу журналу він приділив особливу увагу постатям в українській історичній науці, які прислужилися вивченню історії українського села. У третьому випуску журналу за 2001 рік увагу науковців В.М. Ромашенка, В.О. Крота, О.Я. Рахно, О.О. Вінтоніва й О.В. Герасименка привернула аграрна проблематика у науковій спадщині М. Костомарова, М. Грушевського, О. Русова, Д. Похилевича та М. Лещенка [1]. Хоча статті написані про різних істориків і різними авторами, їх об'єднує наскрізна проблематика – аграрна історія України, починаючи від утворення козацької держави до початку ХХ ст. Висвітлюючи в історичному плані ставлення М. Костомарова до українського селянства, В.М. Ромашенко зробив у цілому правильний висновок стосовно того, що наведені у працях вченого теоретичні міркування та факти засвідчили головну роль і важливе місце селянства у процесі державотворення в козацькій Україні.

На думку автора, який розмірковує над спадщиною М. Костомарова, розрив, який стався при вирішенні суспільно-політичних питань між селянством і військом Запорізьким після утворення Гетьманщини, зашкодив козацькій державі, значною мірою сприяв посиленню її внутрішньої дестабілізації. Варто уваги і таке спостереження В.М. Ромашенка, пов'язане із залежністю долі Гетьманщини, яку М. Костомаров тісно пов'язував з вирішенням земельного питання в Україні, від політичної позиції селянства. Однак, на жаль, правляча еліта козацької України не рахувалася з цим [1, 25].

В. О. Крот невеличку, але змістовну публікацію присвятив висвітленню аграрного питання в публіцистиці М. Грушевського [1]. Головним лейтмотивом аналізу і висновку, до якого дійшов автор, є те, що відбулася еволюція поглядів видатного вченого і політика. Спочатку він був прихильником конфіскації землі за викуп і передачі її селянам. Однак під впливом революційних подій 1917 р., особливо більшовицької агітації, М. Грушевський змушений був змінити свої погляди на аграрне питання. На думку В.О. Крота, проголошення соціалізації землі в ІІІ Універсалі стало великою помилкою, оскільки відштовхнуло від Центральної Ради велику кількість заможних селян. М. Грушевський, висуваючи на перше місце проблему національно-територіальної автономії України, поставив у залежність від неї земельне питання. Однак для селян у той час головним завданням було здобуття землі. До такого висновку приходив автор, наголошуючи, що недостатня увага М. Грушевського до аграрного питання призвела до відстороненості від Центральної Ради великої кількості не тільки селянської бідноти, яка пішла за більшовицькими гаслами, але й заможних селян, котрі могли стати надійною опорою Української Народної республіки [1, 33].

Постать О.О. Русова привернула увагу двох дослідників – В.М. Мойсієнка та О.Я. Рахно [1]. У першій статті вчений, подаючи історіографію дослідження, наголошує на необхідності розширення поля вивчення і реконструкції маловідомих та

перегляду відомих подій життя. Зазначене особливо важливе для вивчення наукової й суспільної діяльності О.О. Русова з огляду на сучасний стан розвитку українського суспільства та рівень історичних знань. Саме згідно з наведеними вище настановами та аналізом відповідної літератури, В.М. Мойсієнку вдалося відтворити наукову біографію та громадсько-політичну діяльність О.О. Русова.

Розлога й аналітична, базована на значній кількості архівних матеріалів, присвячена О.О. Русову як досліднику аграрної історії України другої половини ХІХ ст., праця належить О.Я. Рахно. Автор, систематично займаючись вивченням наукової і громадсько-політичної творчості О. Русова, у публікації зосередився на висвітленні в біографічному аспекті діяльності вченого як статистика. Адже відомо, що спираючись на досвід статистичних робіт на Чернігівщині вчений розробив і оприлюднив власну програму дослідження соціально-економічних відносин. Він пізніше її апробував на Херсонщині, Харківщині та Полтавщині. Автор статті звернув увагу та проаналізував фундаментальну двотомну працю О.О. Русова “Описание Черниговской губернии”, основним джерелом якої слугували матеріали, зібрані земськими статистиками наприкінці 70-90-х рр. ХІХ ст. За активну громадсько-політичну діяльність О. Русову на початку ХХ ст. було заборонено проживання в Україні. Однак, як вказує автор, перебуваючи в різних містах, О. Русов продовжував дослідження, в тому числі й статистичні, сільського господарства України [1, 31].

Висвітленню постаті Д.Л. Похилевича (1897-1974), як засновника Львівської школи аграрної історії, присвятив статтю О.О. Вінтонів [1]. Вченому належить ряд монографій з аграрної історії, окремі розділи в колективних працях, навчальні посібники, близько ста статей і рецензій на книги. Аналізуючи спадщину Д.Л. Похилевича, автор показує, що в полі зору науковця була аграрна історія ХVІ-ХVІІІ ст., зокрема „Аграрна реформа Сигізмунда Августа в історичній літературі”, „Державні селяни західних воєводств Великого князівства Литовського в ХVІ-ХVІІІ ст.” та ін. О.О. Вінтонів у своєму аналізі творчості вченого, в тому числі й статей історіографічного плану, спирається на оцінки його спадщини М. Крикуном, В. Пірко та інших дослідників. Вивчаючи дискусійні проблеми історії, маючи організаційний хист, Д.О. Похилевичу вдалося створити школу істориків-аграрників при Львівському університеті, які досліджували історію окремих регіонів: галицької землі – В.В. Грабовецький, Руського і Белзького воєводств – Ю.М. Гроссман, Самбірської економії – В.Ф. Інкін, Сяніцької землі – Я.С. Мельничук, Р.В. Майборода, Черемиської – В.О. Пірко, Львівської – Т.А. Балабушевич, Хомської – А.М. Козій. На думку О.О. Вінтоніва, в основному, названі вчені зосредили свою увагу на проблемах становлення соціальних груп селян та співвідношенні розмірів земельних наділів між цими групами, існування форм виробничої ренти та питаннях правового становища селян і ролі общин в житті села, ролі промислів у житті селян. У цілому автор доходить висновку про те, що постать Д.Л. Похилевича об'єднувала і продовжує згуртовувати навколо аграрних проблем українських і зарубіжних вчених. Останнє засвідчив Міжнародний науковий семінар (1997) із соціально-економічних



проблем Центрально-Східної Європи, який був присвячений 100-річчю від дня народження видатного вченого [1, 39].

Методичні аспекти внеску у вивчення масового селянського руху другої половини XIX – початку XX ст. М.Н. Лещенка привернули увагу О.В. Герасименку [1]. Детально проаналізувавши спадщину вченого з цього питання, автор зазначила, що серед існуючих кількох методичних прийомів статистичного обчислення селянського руху другої половини XIX ст., одним із найгрунтовніших є розроблений М.Н. Лещенком. У статті ґрунтовно проаналізовані наявні методики статистичного обчислення масового селянського руху, які припадають на межу XIX–XX ст. Однак і на сьогодні не існує єдиної методичної системи дослідження селянського руху. У статті особлива увага приділена кількісній характеристиці розмаху, характеру і форм класової боротьби в українському селі, змісту методики М.Н. Лещенка, викладеній ним у доповіді на третій сесії симпозіуму з аграрної історії Східної Європи (1960). О.В. Герасименко особливу увагу звертає на певні неузгодженості, які існують в методиці статистичного підрахунку селянських виступів, актуалізує питання про методичні елементи визначення критеріїв основних видів класової боротьби: заворушення (виступ), страйк, повстання і досліджує погляди вченого на ці та інші питання селянського руху. Проте для об'єктивного наукового вирішення проблеми, безперечно, потрібна єдина, універсальна методика статистичного вивчення аграрних рухів.

З шостого випуску “Українського селянина” (2002) у часописі з’являється окрема рубрика “Аграрна історія в іменах”. Необхідність її появи викликана увагою науковців до вчених, які зробили визначний внесок у дослідження історії українського селянства, розвиток економічної думки, сприяли благодійництву, меценатству, підвищенню освітньо-культурного рівня сільського населення, робітників харчової промисловості та ін.

У першій такій рубриці вміщені статті Н.Р. Темірової “Слово про батька”, П.М. Тригуба “Роман Данилович Лях – людина, вчений-історик, патріот”, М.І. Запари “М.Х. Бунге – почесний член Університету св. Володимира”, В.М. Мойсієнка “Український період у суспільній діяльності та творчості М.І. Туган-Барановського (1901-1904 рр.)”, Л.Л. Бабенко “Сільські священники як об’єкт радянської репресивної системи (на матеріалах справи Г.П. Ковальського) [2]. Як і в попередніх публікаціях, їх об’єднує наскрізна ідея – вивчення історичної творчості видатних вчених кризь призму дослідження ними аграрної історії України. Аналіз публікацій дозволяє зафіксувати особливості висвітлення означених тем. Н.Р. Темірова, як донька Р.Д. Ляха, полум’яним словом та з особливою теплою характеризує батька, який їй у свій час сказав: “Я не можу гарантувати тобі щастя, але я можу забезпечити деякі його складові...” [2, 4]. Донька стала провідним науковцем Донецького регіону.

П.М. Тригуб детально аналізує віхи біографії вченого, наголошуючи на тому, що „Роман Данилович брав активну участь у засіданнях аграрного симпозіуму, який систематично проводить відомий черкаський історик, д.і.н., проф. А.Г. Морозов (ми з ним були на цьому симпозіумі у травні 2001

року), а остання конференція, в якій він брав участь, мабуть, була Всеукраїнська краєзнавча конференція у Донецьку у вересні 2001 р. Ми продовжували зустрічатися на засіданнях спеціалізованої ради... В останнє я зустрівся з ним, живим Ляхом, 15 лютого 2002 р. на черговому захисті. А через місяць, 14 березня його не стало. Не стало видатного історика, патріота, Людини з великої літери, але пам’ять про нього залишиться серед нас, живих” [2, 7].

М.І. Запара доніс до читачів журналу не лише відомості про біографію М.Х. Бунге, але й показав ректора Київського університету 1871-1875 та 1879-1880 рр. як викладача політичної економії на історико-філологічному факультеті, члена комісії з опису губернії Київського округу, спочатку як секретаря (1852-1854), а згодом як віце-голови (1859-1863), члена Редакційної комісії із селянського питання. Автор також навів численні факти його діяльності як ректора, професора, знаного науковця, який активно працював і в сфері практичного вирішення економічних питань та ін.

Ґрунтовністю вирізняється публікація в цьому ж випуску журналу В.М. Мойсієнка, як вже згадувалося вище, присвячена творчості та діяльності М.І. Туган-Барановського (1865-1919). Вчений займає почесне місце в історії світової економічної думки, а “український період” в його творчості складається з трьох етапів: 1865-1889; 1901-1904; 1917-1919 рр. Автор послідовно висвітлює діяльність та творчість вченого протягом вказаних вище років, звернувши увагу на його діяльність повітовим та Полтавським губернським гласним. М.І. Туган-Барановський брав активну участь в обстеженні стану сільського господарства напередодні столипінських перетворень, Лохвицькому комітеті для вивчення проблем сільськогосподарської промисловості. Як зазначає В.М. Мойсієнка, вчений вникав у життя й потреби українського села, прагнув привернути увагу урядових кіл до своєрідності його умов, соціально-економічних та культурних потреб українського селянства, турбувався проблемами земельної реформи, здійснив аналіз її проектів, починаючи з кінця XVIII ст. та ін. В статті проаналізовані основні праці вченого, присвячені історії політичної економії, теоретичним основам марксизму та соціалізму. Останній бачився його європейським, соціал-демократичного спрямування. На думку автора, вчений переконливо довів не тільки неспроможність вихідної теоретичної бази марксизму, але й обмеженість його філософських засад та непродуктивність комуністичної доктрини [2, 11].

У сьомому випуску “Українського селянина” за 2003 рік нашу увагу привернули публікації, тематично пов’язані з меценатством Репніних, діяльністю родини Симиренків зі створення умов праці та побуту робітників цукрових заводів (др. половина XIX ст.), благодійною діяльністю князів Воронових та родини Балашових у Мошногородіщенському маєтку Київської губернії в 80-90-х рр. XIX ст. [3].

У першій статті Т.В. Оніпко, опрацювавши тогочасні періодичні видання та архівні матеріали, узагальнив добродійний внесок полтавського генерал-губернатора М.Г. Репніна, його дружини та доньки у розвиток освіти, культури, допомогу інтелігенції, боротьбу з наслідками голоду 1833 р., особливо в сільській місцевості. На конкретних фактах та



прикладом, розкривши добродійну діяльність родини Репніних, автор відзначає їхню високу жертвність, яка була і залишається взірцем для наслідування. Він також вказує на те, що узагальнення досвіду про добродійність та поширення знань про неї має велике значення у пробудженні та формуванні таких гуманних якостей, як милосердя, співчуття та взаємодопомога. Можна погодитися з думкою Т.В. Оніпко, що зазначене потрібно з метою привернення уваги до проблем людей похилого віку, ветеранів (зокрема жителів села), хворих, самотніх, студентської молоді, дітей і т.д. Тому і в нинішній період розвитку незалежної держави традиції меценатства можуть і повинні слугувати справі соціальної та духовної реанімації українського суспільства [3, 5].

В такому ж дусі, віддаючи належне своїм попередникам, С.Г. Ганицький проаналізував сукупність основних елементів щодо забезпечення умов праці й побуту робітників на цукроварних підприємствах Смиренків. На підставі опрацьованих джерел і наукової літератури автор проаналізував добродійну діяльність родини Смиренків щодо соціального захисту робітничої верстви на цукроварних підприємствах, внесок родини у становлення більш гуманних рис суспільства в країні другої половини XIX ст. Автор статті констатує той факт, що на підприємствах фірми Яхненків-Смиренків була доведена правова чинність існування цивілізованої співпраці власника й найманого робітника. Вона базувалася перш за все на високій оплаті праці та гарантованому соціальному забезпеченні. Названі чинники дозволяли навіть до того злидаря за короткий термін стати господарем, тобто створити власне підприємство. Значна увага приділялася освіті, навчанню дітей робітників. У статті правильно підкреслено той факт, що члени родини Смиренків спільно зі своїми компаньйонами по підприємницькій справі – Яхненками, оперуючи потужними фінансово-економічними ресурсами, значну частину своїх прибутків виділяли на створення працівникам своїх цукроварних підприємств належних умов праці й побуту [3, 6-7].

У статі Т.М. Курінної [3] розкрито культурно-освітню та благодійницьку діяльність власників Мошногогородищинського маєтку родин Воронових та Балашових, яка позитивно впливала на розвиток освіти культури, охорони здоров'я краю.

Ще в четвертому числі журналу (2002) увагу черкаських науковців М.І. Бушина та Л.М. Товстоп'ят привернула постать вітчизняного вченого – І.Г. Шульги [4]. Поділяючи наукову спадщину І.Г. Шульги на два періоди, автори детально розглянули перший “ужгородський” етап творчості вченого, який охоплює 1954-1972 роки. Саме з середини 50-х років минулого століття І.Г. Шульга активно займається соціально-економічними та політичними питаннями Закарпатського краю і розпочинає вивчати становище закарпатських селян. Результати дослідження виявилися у підготовці докторської дисертації, присвяченій соціально-економічним відносинам і класовій боротьбі в Закарпатській Україні в період розкладу і кризи феодально-кріпосницького ладу (друга половина XVIII – перша половина XIX в.) (1965). Надалі зазначена проблематика стає наскрізною для вченого. На цьому наголошують автори, коли зазначають, що на матеріалах дисертації вчений

публікує ряд нових наукових праць: “Розвиток поміщицького товарного землеробства на Лівобережній Україні у другій половині XVIII ст.”; “Селянське повстання в Закарпатті у 1703-1711 рр.”; “Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст.”; “З історії економічних зв'язків між Лівобережною Україною та Угорщиною в XVIII ст.”; “Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII-першій половині XIX ст.” та ін. У цілому автори позитивно оцінюють наукову творчість І.Г. Шульги.

Змістовністю відрізняються публікації й восьмого випуску “Українського селянина” із зазначеної нами проблематики [5]. Теплою і щирістю проникнуті слова Г.Т. Капустян про свого вчителя – видатного історика сучасності В.П. Данилова, який відійшов у вічність 16 квітня 2004 року. Зусиллями ученого фундавалися Міжнародні конференції і симпозиуми з проблем аграрної історії, створювалися науково-дослідницькі програми і наукові семінари, в тому числі з аграрної історії, що оформилися як окремий науковий напрям – селянознавство. Видатного історика приваблювала Україна. Як зазначає Г.Т. Капустян, нездійсненою мрією вченого залишалася мандрівка в Україну на Черкашину, до Золотоноші. Поспішав завершити наукові проекти, а їх було чимало: багатотомні збірки документів “Трагедія советской деревни (1927-1939 гг.)” (5 т.), “Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД (1918-1939)” (5 т.) [4, 9]. Редакційна колегія “Українського селянина” запропонувала читачеві останню статтю метра вітчизняної історичної науки В.П. Данилова “Сталинизм и советское общество” [4, 9].

Аналітичністю та науковим викладом матеріалу відрізняються спогади С.В. Кульницького, присвячені місцю Джеймса Мейса в українській історії [4]. Автору вдалося на широкому фоні суспільно-політичних відносин і упередженого ставлення радянського керівництва до голодомору показати, що Дж. Мейс взяв найактивнішу участь, як виконавчий директор комісії у Конгресі США з вивчення українського голоду 1932-1933 рр. Зусилля комісії були спрямовані на те, щоб здобути переконливі докази найбільшого злочину Сталіна. Остаточний звіт, пізніше опублікований в повному обсязі (524 стор.), майже повністю написаний Дж. Мейсом. На думку вченого, праці американського історика допоможуть у тому, щоб переконати світове наукове співтовариство і всю громадськість в істинності факту, що голод в Україні мав характер геноциду [4, 21].

Постаті М.С. Ліванова (1751-1800), який стояв біля витоків української агрономічної науки і зробив значний внесок у розвиток сільськогосподарської науки, присвятив змістовну статтю П.М. Тригуб [4]. Автор, висвітливши життєвий шлях науковця, значну увагу приділив його діяльності з організації практичної школи землеробства для селян-переселенців, пропаганді поліпшення обробки ґрунтів шляхом застосування машин та знарядь праці, науковій творчості як професора, аналізу низки його праць, серед яких “Керівництво для розведення і поліпшення домашньої худоби” (1794), “Про хліборобство, скотарство, і птахівництво (1799)”. Автор наголошує на тому, що М.С. Ліванов був щирим патріотом своєї батьківщини, про що свідчать його слова: “Втішаю



себе у тому, що я скільки-небудь услужив Вітчизні” [4, 24]

І.Б. Василик, звернувшись до вивчення спадщини Костя Левицького, наголосив на тому, що окремої праці, яка б висвітлювала діяльність провідного політичного діяча Східної Галичини, юриста, економіста й кооператора, захисника селянських інтересів немає [4, 27]. У своїй публікації він висвітлює цю проблему. Автору вдалося показати, що, працюючи в різних владних структурах, К. Левицький активно захищав інтереси українського населення. Його невеликі за обсягом та доступні за змістом книги були добрими порадами для селян. Теоретичні розробки К. Левицького були втілені насамперед у ряді проектів, вимог і запитів українських парламентських і сеймових фракцій, більшу частину яких уряд все-таки виконав. Автор статті дійшов до цілком правильного висновку про те, що висвітлення аграрних проектів (а саме цьому приділена значна увага – В.Г.), є однією зі сторінок багатогранної діяльності цього діяча, який плідно працював майже у всіх сферах суспільно-політичного життя [4, 30]. На думку І.Б. Василика, потребує глибшого дослідження його парламентська діяльність і характеристика основних законопроектів, розроблених К. Левицьким для розвитку українського населення краю [4, 30].

Таким чином, аналіз публікацій в “Українському селянині”, присвячених аграрній історії в іменах, засвідчив сталий інтерес дослідників до цієї проблематики. Починаючи з третього випуску в ньому систематично публікуються статті про українських дослідників аграрної історії, які жили і створювали свої праці протягом XIX-XX ст. Діапазон їхніх наукових інтересів охоплював від XIV по XX ст. включно. Сподіваємося, що й надалі редакційна колегія продовжить публікацію біоісторичних матеріалів про дослідників українського села.

1. Романцов В.М. *Українське село у добу утворення козацької держави: висвітлення проблеми у працях М.Костомарова* // Український селянин. – Черкаси, 2001. – Вип. 3; Крот В.О. *Аграрне питання в публіцистиці М.С. Грушевського* // Український селянин. – Черкаси, 2001. – Вип. 3; Мойсеєнко В.М. *Життєвий шлях та громадсько-політична діяльність О.О. Русова* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8; Рахно О.Я. *Олександр Русов – дослідник українського пореформеного села* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8; Вінтонів О.О. *Професор Дмитро Леонідович Похилевич – засновник львівської школи аграрної історії* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8; Герасименко О.В. *Методичні аспекти вивчення селянського руху другої половини XIX – початку XX століття у науковій спадщині М.Н. Леценка* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8.
2. Темброва Н.Р. *Слово про батька* // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 6; Тригуб П.М. *Роман Данилович Лях – людина, вчений-історик, патріот* // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 6; Запара М.І. *М.Х. Бунге – почесний член Університету св. Володимира* // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 6; Мойсеєнко В.М. *Український період у суспільній діяльності та творчості М.І. Туган-Барановського (1901-1904 рр.)* // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 6; Бабенко Л.Л. *Сільські священники як об’єкт радянської репресивної системи 20-30-х рр. XX ст. (на матеріалах справи Г.П. Ковалевського)* // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 6.

3. Онішко Т.В. *Меценати Репніни* // Український селянин. – Черкаси, 2003. – Вип. 7; Ганницький С.Г. *Діяльність родини Симиренків щодо створення умов праці та побуту робітників цукрових заводів (друга половина XIX ст.)* // Український селянин. – Черкаси, 2003. – Вип. 7; Курінна Т.М. *Благодійницька діяльність князів Воронових та родини Балашових у Мошгородищенському маітку Київської губернії в 80-90-х рр. XX ст.* // Український селянин. – Черкаси, 2003. – Вип. 7.
4. Бушин М.І., Товстоп’ят Л.М. *Наукова спадщина професора І.Г. Шульги (ужгородський період)* // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 4.
5. Капустян Г.Т. *Слово про учителя* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8; Данилов В.П. *Сталинизм и советское общество* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8; Кульчицький С.В. *Місце Джеймса Мейса в українській історії* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8; Тригуб П.М. *М.С. Ліванов – видатний український агроном останньої чверті XVIII ст.* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8; Василик І.Б. *Аграрні проекти Костя Левицького* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8.

Н.Л. Штещенко

### СУЧАСНА УКРАЇНЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ЗАСЕЛЕННЯ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ В XVI – XVIII ст.

Умови та хід заселення Степової України в XVI-XVIII ст. стали об’єктом уваги сучасної вітчизняної історіографії. Провідну роль у вивченні окресленої теми відіграють історики науково-дослідних центрів регіону Запорізького університету (А. Бойко, В. Козирев, І. Лиман, Л. Маленко, В. Мільчев, Н. Сурева, Р. Шиян), Донецького (В. Пірко, А. Гедьо, Н. Никифоренко, М. Панф’орова, В. Сусликов), Дніпропетровського (Ю. Мицик, Д. Каюк, О. Посунько), Одеського (О. Бачинська) та ін. Історіографічному оглядові їхнього доробку присвячено цю статтю. Об’єкт вивчення – заселення Степової України в XVI-XVIII ст., предмет – сучасна українська історіографія.

На початковому етапі важливе значення у вивченні обраної теми в дослідженні проблеми мало повернення зі спецсховищ праць класиків з української історії, в яких аналізувалося заселення Степової України. Багато з них перевидавалися масовими тиражами. Зокрема, у 1990 р. „Вища школа” оприлюднила факсимільне видання „Історії України-Русі” М. Аркаса. Побачила світ книга О. Єфименко „Історія українського народу” (1990). Вийшов тритомник Д. Яворницького „Історія запорозьких козаків” (1990-1991). Серед документальних видань чільне місце посідає збірник „Архів коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734-1775”.

У кінці 90-х рр. XX ст. з’являється ряд археографічних та джерелознавчих праць, серед яких можна виділити „Джерела з історії Південної України” В. Козирєва (1999), у якій розкрито історію адміністративного устрою регіону другої половини XVIII-першої половини XIX ст. [1]. Крім того, збірка цінна й тим, що в додатках опубліковано малодоступні роботи М. Слабченка „Паланкова організація Запорозьких Вольностей”. До збірки увійшли